

Bonderoser malet af C. Balsgaard, 1846.

Det gav sygdom i besætningen og uheld overhovedet at forære havens pæoner væk (Odsherred; 19), blev de flyttet, måtte man være forberedt på et snarligt dødsfald (Fakseegnen); den måtte ikke tages med, når man flyttede til en anden gård (Skagen) (20).

Kærnerne og dyvelsdræk lagte i æggeskal og gravet ned under kostalden værnede mod spøgeri (Djursland; 21). En troldkvinde på Falster brugte hvide pæonblomster til at dræbe en mand (1692; 22).

»Fornemme folk plejer tit at gøre halskæder og armbind af disse pæonsten« (1648; 5).

LITTERATUR: (1) 343 79,166; (2) 15 48; (3) 348b 50; (4) 841 1577 75 jf. 703 1533,7a; 902d; (5) 697 100f,129 jf. 488o 117(1743),157; (6) 902j (1614); 681 1787,343; 488i 4,624(1700-t) og 6,1,88,93; 488o 123,308; 328f 1,39 og 2,122; 72 1905,355; (7) 89b 1,1714,394ff; (8) 178 1935,54 (før 1700); 488o 158; (9) 488o 179; (10) 488 6,1883,380(1785); 488i 6,93; 488o 70,100,250,308; 328f 1,215 og 2,246f; (11) 161 1906/23:2049; (12) 488o 111; (13) 488i 6,1,83, 488j 5,194,196; (14) 273 184,196; (15) 488 9,3; 107 1959; (16) 488i 6,2,435f,439; 177 1,1926, 209; 854 4,1936,88; (17) 445 1828,2,124f (1666) jf.

228; 891 116(1771); (18) 83 32,78,174,288f,310 (1664); 822 51; 488j 6,116; (19) 24 60; 24b 53; (20) 107 1940; 161 1906/24:1178 jf. 488g 1,38; (21) 488j 6,116; (22) 546 24,1936,117.

Pæonernes mægtige, duftfyldige slikeblomster i det mørke løv Knud Hee Andersen (1); det sene solnedgangsskær, som blegrøde silkepæoner Grethe Heltberg (2). Pæonens mund er så sanserød, som bød den en elsker sit rige skød - som pigen frimodig og bange Jørgen Vibe (3).

LITTERATUR: (1) 23b 75; (2) 365f 12; (3) 967c 27f.

Åkande, *Nuphar luteum*

De langt nyreformede blade er grønne på begge sider, de store gule blomster har fem bæger- og talrige meget mindre kronblade. Gul åkande er almindelig i søer, åer og mergelgrave (mangler på Anholt, Læsø, Langeland og Bornholm); den dyrkes af og til og blev også for 300 år siden plantet i haver og fiskedamme (1).

Denne art og nøkkerose (s. 197) kaldes i ældre litteratur »åkande«, og mange folkelige tilnavne gælder dem begge.

Åkande o. 1500ff, okane (om nøkkerose 1619ff), bærfrugten ligner en lille kande uden hank og tud; søkrukke o. 1450, Falster, søkande 1520, Falster 1854, søblomme 1532-1914, Sjælland søblad slutningen af 1500-t-1821, Bornholm; søblomst 1648-1914, hårrød 1648-1821, den tykke rodstock har mange rodtevlere og blev anvendt til fremme af hårvækst, se nedenfor; brudgomsfrø 1648, var et afrodisiakum (eller antafrodisiakum) for mænd; kællingskrus 1688-1769, fattigfolk gik omkring og tiggede med et »kællingskrus«; vandblomme 1767-75, vandlilje 1767-1916, åkoneblomst 1787-1821, sml. nøkkerose; sølilje 1803-44; trommestikker NSjælland o. 1865 efter de langstilkede knopper; åknap 1857, 1870, vandkop(per) NSjælland 1870, åkury Djursland, kruskande, vandflaske, brændevinsflaske og pottelåg Thy, åflaske Sønderjylland, hølmandsflaske SVJylland, »hølmanden« boede i et høl ☉: dybt sted i åen, jf. krogmandsblomme Als; krukke Slesvig, Sønderjylland, whisky-krukke København; ellerose Lolland, sørose Angel, bækbomme, -rose Sønderjylland, åblomme Ribeegnen, åkål Ålborg, åblad 1929, guldknap 1916 (2).

»Søblade« figurerer i mange adelige segl og våbenskjold fra begyndelsen af 1300-t (3), i ad-

skillige tilfælde kan heraldiske hjerter være omydede åkande- eller nøkkeroseblade. Søblad belagt med fem rugkærner(?) og en rose findes i Rugsø herreds våben 1584ff (4); åkandeblade i Svendborg amtskommunes våben 1938 ff symboliserer det sydfynske øhav (sml. s. 197), tre åkandeblade i Dovers kommunevåben 1950ff står for egnens naturskønhed, syv i Ry kommunevåben 1952ff for de syv søer, der danner kommunens grænser, tre i Tørring kommunevåben 1953ff for Gudenåen og tre i Københavns amtskommunes våben 1959ff for kommunens store søer, tre åkandeblomster i Nr. Snede kommunevåben 1976ff for de mange søer i kommunens tre sogne. Åkander indhugget i Stokke-

markes genforeningssten symboliserer Kongeåen og et kløverblad Danmark (5).

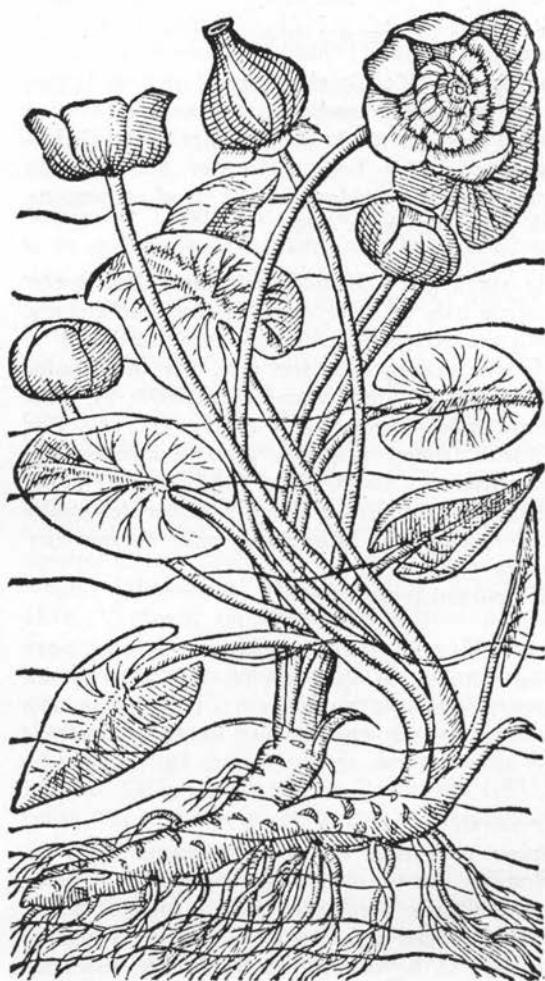
LITTERATUR: (1) 697 1648,94; (2) 689 2,120-22; 869 13,1916,126; sml. 637 1975,191; (3) 711 9f,14, 17ff,21,24,43,49; (4) 893 59; (5) 953 181.

LÆGEMIDLER

Vin- eller øldekokt på rødderne drikkes mod vattersot; klude fugtet med vandafkog af »åkande«, reinfan og kamille bindes på hovedet for hovedpine (o. 1450; 1).

Christiern Pedersen 1533: ølafkog af »åkanderod« eller destilleret vand af blomsterne drikkes for at modvirke »den onde begæring og ukysk-

Nøkkerose og gul åkande. Simon Paulli: *Flora Danica*, 1648.

hed« (64b), destilleret vand af blomsterne tages mod »stor indvortes hede« som følge af pestbylder (83a), frøene spises og holdes mod kønsdelene for menorre (67a) (2).

Simon Paulli 1648, 95: »åkande«blade anvendes mod hæftig feber, »koldesyger i galenskab og i lummerhede«, luften i sovekamre køles, når de strøs på gulvet; anbragt på lænderne eller ryggen stilles straks koldfeberen (malaria), men »det er ikke ret trygt at bruge samme middel«. Roden får håret til at vokse langt og værner mod hårfald; den tørrede og knuste rod af gul åkande er god at strø på gnidsår, især på fødderne. Åkandeolie gnedet på tindingerne hjælper for hovedpine og søvnløshed som følge af koldfeber. Hvis man bløder stærkt, plejer man at gnide olien på kroppen ud for leveren, så stilles blodet; olien anvendes også som salve på ryg og lænder, hvis »sæden flyder alt for meget i søvne, hvilket svækker en og gør til mands bestilling ... ganske uduelig« (sml. nøkkerose). Stegte skiver af gul åkandes armtykke jordstængler opblødt i eddike tjener til omslag på podagra (1720; 3); rå skiver af samme lægges ved smertende tand (4). »Åkandefedt« blev brugt mod for stærk kønsdrift hos mænd (MJylland; 5). Klog kone i Gerslev herred lagde varme åkande»rødder« og et kors af rønnegrene på patientens krop (1686; 6).

En stærk gift i åkandens »rødder« kan dræbe kørerne hvis de æder dem (7); for blodig mælk indgives roddekøkt i koens egen mælk (8). – Hestens mankevækst fremmes, når man bader den i lud af »røddernes« aske (1678; 9), mod hoste indgives »roden« i et brød (10). – For »ilden« (tinter) hos svin gives sødmælksafkog af rodskiver (Als Øjylland 1686; 11). – Når en slange har ædt giftige åkander, finder den straks en *rou* (røn eller kålroe?) og æder barken eller roden (1743; 11).

Se også nøkkerose s. 197.

LITTERATUR: (1) 348b 42,48; (2) jf. 328f 1,217 (vanddekøkt); (3) 488o 167; (4) 488o 253; (5) 161 1906/23:2494 jf. 227 1962 nr. 12, 14 og 15; (6) 794 4.6.1928–30,434f; (7) 409 1888–89,122; (8) 83 192; (9) 902k 347; (10) 83 57; (11) 258 1943,14,149.

OVERTRO

Spiser man eller lugter til åkandens blade og blomster, bliver man meget ophidset (1). Forældre advarer deres børn mod at lugte til åkanderne, de kan deraf let blive »tosset«, i heldigste fald få hovedpine (2). Blomsterne må ikke

plukkes; holder man en »okan« i hånden, når vinden vender, sker der en ulykke, og kommer blomsterne ind i huset, bliver der let ildebrand (ØMøn; 3). Sml. nøkkerose s. 198.

LITTERATUR: (1) 681 1787,116; 488i 6.1,88; (2) 409 1888–89,122; (3) 161 1906/23:624.

ANDEN ANVENDELSE

En bunke frø af gul åkande fundet i ca. 8000-årig boplads (Maglemosefolket) i Holmegårds mose på Sjælland var tilsyneladende samlet og nedgravet som næringsforråd.

Svin kan fedes på roden og bladene, hele planten og især roden anvendes til garvning, røgen af bladene fordrive møl og fårekylinger (1).

Frugter med fire indstukne tændstikker eller stråstumper er børns »grise« (Slesvig o. 1900; 2). Frugterne sættes sammen til dukker (NSjælland) (2b); de lignede gammeldags bikuber, »vi satte 3-4 lyngpinde i og lavede en hel bigård, skar vi frugten i stykker, var frøene bier og deres kager« (Ørre VJylland o. 1840; 3).

I høbjærgningstiden får pigerne undertiden karlene til at plukke nogle åkander eller nøkkeroser, de smukke blomster stilles i vaser, men holder sig ikke friske ret længe (Skernegnen o. 1880; 4).

I en lokal jysk smædevise om sognets unge piger hedder det: Thi de har øren som åkandeblade, · og de har læber som svingeltræ (5).

Slang: er kommet for megen vand i whiskyen, får man »åkander i maven« (6).

LITTERATUR: (1) 398 1806,515 og 1823,595; (2) 634 13473/11; (2b) 99b 57; (3) 634 12231; (4) 634 12248; (5) 488 11,1891,VI; (6) 85 83.

PROSA OG POESI

Små åkandeblade, der lyser i solen som ældgamle irrede og forvitrede kobberskillinger *Achton Friis* (1). Åkandeskoven gynger i flåder ... Fra tid til anden, når morgenpustene slår de store hjerteformede blade agterud, så splitterne bruser op og danner sejl, tager flåderne fart og sætter afsted som til rejse ... lange, trinde stængler, der som ankerkættinger fæstner bladene til bunden, krogede, knoglede rodstocke krymper sig dernede – uhyggelige syner de, flere af dem ligner klumpfødder! *Svend Fleuron* (2).

En skål for hvert gængende åkandeblad · til ankers i Østersøens bølger *Chr. Richardt* (3); Lolland og Falster med øl i sit krus, · sukker i skålen og hvede i lade, · rundt om dig dukker af bølgernes brus · hundrede øer som åkandeblade

Jens Thise (4), småøer – det er det øvrige land, · åkandeblade på himmelblåt vand *Aage Berntsen* (5); [Fyn] perle på havets · glinsende vove, · vårfriske grønne · åkandeblad. · som en natur-ånd · prægtig du stiger · op af det friske, · kølige bad *Mads Hansen* (6), som en græsgrøn plet, når sneen må tøj, · ligger et åkandeblad på den dybe sø, · ligger den vårlige fynske ø *Aage Berntsen* (7).

Åkanden gynger i gyldenstykskjolen *Viggo Stuckenberg* (8). Som en fin, kinesisk kop · den midt i åen lå *Harald H. Lund* (9) – hendes fod-såler var netop så friske og kølige · som åkandebladene i Guldager bæk *Johannes V. Jensen* (10).

LITTERATUR: (1) 269b 2,445; (2) 237e 53; (3) 766 10; (4) 892 33; (5) 67 64; (6) 332d 49; (7) 67b 12; (8) 868 13; (9) 561c 12; (10) 433 47.

Nøkkerose, *Nymphaea alba*

har store cirkelrunde blade med dyb basal udskæring og smukke renhvide blomster, der med 8–12 cm tværmål er vor floras største; i søer, åer, bække og grave, mangler på Anholt, Læsø, Samsø og Ærø; hyppig prydblade i haver og fiskedamme, som sådan omtalt allerede 1648. Tusinder af nøkkeroseblomster er blevet plukket i Tåstrupsø til Århus blomsterforretninger (1).

Navnet *åkande* gælder i ældre litteratur og nutidig sprogbrug ofte både denne art og gul åkande, der har mange andre fælles folkelige synonymmer (s. 194).

»*Amanden*«, illustration fra H. C. Andersens eventyr »*Klokkedybet*«. Folkekalender for Danmark, 1857.

Tommelise på åkandebladet. Tegning af Vilhelm Pedersen til H. C. Andersens eventyr »Tommelise«.

Nøkkerose 1769ff lånt fra norsk, hvor nøkken er et sagnvæsen af hankøn, som bor i søer og elve. »I ordet 'nøkkerose' for ... den største af alle danske blomster gemmes navnet på nøkken, elvenes og strømmenes ånd, der i viserne drager ungersvenden og ungmøen ved sit yndige harpespil, ligesom den rislende bæk drager os med en lønlig magt« (2); gribes en badende af krampe eller bliver hængende i vandplanternes seje, slimede stængler, er det nøkken, som vil tage ham – de lumske dammes skønne hvide vandliljer kaldes derfor nøkkeroser *Gudmund Schütte* (3).

Nogle fællesnavne, således *søfrue* MJylland 1848, VJylland, og *åkone* 1887, tyder på, at disse vandplanter har været knyttet til ægte dansk folketro. »*Amanden* er en gammel, en stille, en underlig en med åleskindebukser og skælfisketrøje med gule åknapper i, siv om håret og andemad på skægget« H. C. Andersen, *Klokkedybet* 1857; i hans eventyr *Tommelise* (1835) sejler den lille pige på et afrevet nøkkeroseblad ned ad åen.

Nymfea begyndelsen af 1400-t, *stjerneblomst* og *vandrose* 1835, *moselilje* og *skumlilje* 1888, *kokrose* Strellev VJylland, kok her i betydningen klump (frugtformen) (4).